

УДК 322+0.018: 930

М.М. ПАЛІНЧАК

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ ДО ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Палінчак Микола Михайлович – кандидат історичних наук, директор інституту економіки та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У пропонованій статті аналізуються основні методологічні підходи зарубіжних авторів щодо вивчення проблеми державно-церковних відносин в Україні.

Ключові слова: Державно-церковні взаємовідносини, методологія державно-церковних відносин, відносини між церквою і державою.

В предлагаемой статье анализируются основные методологические подходы зарубежных авторов по изучению проблемы государственно-церковных отношений в Украине.

Ключевые слова: Государственно-церковные взаимоотношения, методология государственно-церковных отношений, отношения между церковью и государством.

The proposed paper analyzes the major methodological approaches of foreign authors to study the problem of church-state relations in Ukraine.

Keywords: church-state relations, the methodology of church-state relations, the relationship between church and state.

© М.М. Палінчак, 2013

Починаючи з середини 80-х років монопольна компартійна точка зору на релігію як «шкідливий світогляд» пішла в минуле в ідеологічній сфері життя країни, а з нею і обмеження в дослідницьких підходах і висновках. Праці науковців пострадянської доби містять у собі альтернативний пануючому в радянські часи погляд та відрізняються більш широким спектром різних поглядів на проблеми відносин держави та християнських конфесій повоєнної доби. Але об'єктивне висвітлення проблеми державно-церковних відносин, розкриття масштабів репресій та переслідування віруючих стали можливими лише із відновленням Україною незалежності. В цей час були зроблені помітні кроки у зміцненні джерельної бази з даної проблеми. Науковці отримали доступ до архівних матеріалів, документів, описів, робіт, які були недоступні для вивчення та аналізу.

Нові дослідження відрізнялись великою кількістю раніше невідомого фактичного матеріалу, переосмисленням марксистсько-ленінських уявлень про релігію та її роль в історичному і культурному процесах. Велике значення для розвитку української науки стало знайомство та впровадження західних наукових підходів до розуміння ролі церкви в суспільному та політичному житті, а також взаємовідносин між Церквою та державою. Впровадження нових наукових підходів сприяє розвитку науки в Україні, дозволяє ширше вивчати проблематику державно-церковних відносин та відкриває нові методологічні підходи до вирішення проблематики. Відтак вважаємо за доцільне проаналізувати основні підходи до державно-церковних відносин на пострадянському просторі. Окремі аспекти нових підходів до державно-церковних взаємовідносин висвітлені в працях А.Колодного [8], В.Бондаренка [2], В.Любчика [10], П.Панченко

[12], В.Рибалка [13], А.Васьківа [3], В.Єленського [5]. А також дисертаційних дослідженнях О.Білоус [1], І.Ковалю [6], І.Ломаки [9].

Фінський дослідник радянської церковної історії Арто Луукканен пропонує виділяти окремо «до-архівні» і «пост-архівні» праці з радянської історії [18, с. 42]. Зрозуміло, що лише «пост-архівні» праці українських суспільствознавців, тобто праці, написані в період із кінця 1980-х рр., коли банкрутство й розвал радянської політичної системи дали могутній поштовх до наукового зацікавлення історією релігії та Церкви радянського періоду, що раніше розглядалася лише крізь призму панівних ідеологічних постулатів, мають наукову вартість.

Велике значення для розуміння напрямів і масштабів посткомуністичних релігійних змін, що відбулися в Центральній-Східній Європі, мають фундаментальні теоретичні праці західних політологів і релігієзнавців другої половини ХХ ст. Г.Кокса [7], Г.Олпорт [11], Д.Поллака [23], М.Л.Готье [15], С.Рамет [22] та ін. Узагальнені дані з проблеми, що містяться в нещодавно опублікованій (за редакцією відомого німецького дослідника Герхарда Робберса) книзі «Держава і релігії в Європейському Союзі» [14].

Відоображаючи розвал східноєвропейського комуністичного блоку, індійський соціолог С.К.Мітра пропонує чотири різні категорії державно-церковних відносин: 1) головний, де одна релігія домінує, але інші релігії допускаються до існування, як це має місце у Великобританії; 2) теократичний, приклад його буде Іран чи Ізраїль; 3) світський, що має місце, зокрема, у Франції, колишньому СРСР, США; 4) нейтральний, прикладом якого є, зокрема, Індія, де уряд безсторонній в своєму підході до всіх релігій, включаючи домінуючу [19, с. 755-777]. С.К. Мітра розглядає відносини між

державою, суспільством і релігією як триаду. Роль релігії в політиці лежить в сфері національного врегулювання. Дослідник вірить, що релігія «підвладна певним видам держави й відносин суспільства, що формується в даному історичному збігу обставин... Специфічний історичний збіг обставин може бути сприятливим до росту специфічної форми релігійного руху» [19, с. 765].

Німецький теолог Ф. Гогартен перший ввів поняття секуляризації в сучасний європейський теологічний дискурс. Він вважав, що криза релігії та культури зовсім не означає кризу Божественного Слова [16, с. 130]. Секуляризація, за словами Гогартена, розкриває процес «історизації людського існування та світу», коли світ з міфічного стає історичним простором людської діяльності. Тому секулярна людина є людина історична. Але самостійність людини в світі та концентрація її уваги на власній діяльності пов'язане з небезпечним хибним розумінням смислу секуляризації [16, с. 130], коли «пов'язана з Богом» свобода світу підмінюється свободою без Бога. Гогартен зауважив, що подібна підміна веде вже не до секуляризації світу, а до його дехристиянізації. Це, на відміну від «секуляризації», дослідник називає негативним терміном «секуляризм».

Деякі американські вчені стверджують, що ми є свідками глобального процесу великого політичного значення релігії [17, с. 587-611; 24, с. 17-26]. Інші науковці запевняють, однак, що секуляризація взагалі продовжується, за винятком деяких обставин та умов [26; 28]. Триваючі дебати щодо політичної важливості релігії визначають, що є брак ясності відносно того, як релігійні цінності, норми і вірування стимулюють і стосуються соціополітичних подій і навіпаки.

Шведський учений Гьоран Терборн стверджує, що є два основні шляхи, «якими релігії можуть торкнутися цього світу», – тим, що вони говорять, і тим, що вони роблять [29, с. 105]. Перший – доктрина або теологія. Останній визначає релігію як соціальне явище, що працює через перемінні моделі інституалізації, включаючи політичні партії та державно-церковні відносини й функціонуючи як ознака ідентичності. Інакше кажучи, релігія просто не має значення на індивідуальному рівні. Це також подібно політиці, питання групової солідарності та часто міжгрупові напруження та конфлікти. Англійський соціолог Дж. Мойсер поглиблює це питання, говорячи, що «ці ... впливи... мають тенденцію працювати по-іншому та з різними часовими характеристиками для тієї ж самої теологічно визначеної релігії в різних частинах світу» [20].

Крім того, доповнює цю думку американський соціолог Кеннет Д. Волд: «Оцінка політичного впливу релігії надто залежить від того, який аспект релігії розглядається та яка політична арена досліджується» [25, с. 247]. Знаємо, що загалом дуже важко виокремити один вплив релігії, тому що це майже незмінно буде частиною комбінації причинних форм.

Аналізуючи різні форми державно-церковних відносин, релігієзнавці почали їх класифікувати. Більшість типологій державно-церковних відносин

підкреслює їх взаємні дії. Більш ніж 80 років тому, наприклад, німецький соціолог М. Вебер визначив три типи відносин між світською та духовною владою: ієрархічні, де світська влада домінує, але захована в релігійні закономірності; теократична, де духовна влада більша за світську владу; та цезаропапізм, де світська влада панує безпосередньо над релігією [27].

Всі типології беруть до уваги зростаюче розділення між церквою та державою, функцію модернізації Західного стилю, ведучи до збільшення секуляризації. Американський соціолог Талкотт Парсонс, відображаючи створення антирелігійних держав в СРСР, Албанії та в ін., звертає увагу, що церква може мати символічне відношення з державою екстремальним шляхом або бути повністю відокремленою від нього в іншому випадку [21], останнє положення не знаходиться в типології Вебера.

Європейський вектор України актуалізує для нас ті питання, котрі в книзі «Європа та релігії. Ставки ХХІ століття» детально аналізує Жан-Поль Віллем [4]. Варто полишити остроньповерхнево-узагальнюючі стереотипи про «Захід» і про «Європу» та слідом за французьким ученим уважно придивитися до істотних відмінностей в підході до цих питань між Італією і Німеччиною, між Грецією та Бельгією, між Англією та Францією. Вдумливий аналіз цих відмінностей допомагає відмовитися від спрощених уявлень про специфіку України в цьому широкому контексті і ясніше усвідомити реальні «виклики» і відповіді на них. А головне – усвідомити міру відповідальності за ті чи інші рішення питань свободи совісті на рівні законодавства країни.

Попередні книги Ж.-П. Віллема були присвячені вивченню протестантизму. Вчений щедро цитує тези своїх опонентів і колег, провідних знавців соціології релігії Європи і США, котрі сьогодні ведуть широку дискусію з приводу кризи теорії секуляризації в кінці минулого століття і пошуку нових парадигм. До участі в цій дискусії також запрошується український читач книги «Європа та релігії». Компаративний метод ще недостатньо застосовують у вивченні наших реалій. При цьому необхідна обережність у спробах застосування тих чи інших аналогій до «пост-атеїстичних» суспільств. Від поспішних висновків застерігає соціолог, детально аналізуючи відмінність між Німеччиною та Францією: «Якщо раптом з'явиться намір ввести у Франції німецьку систему (з церковним податком, з визначенням релігійних інституцій корпораціями громадського права, з віросповідним релігійним навчанням у школі, з богословськими факультетами в численних університетах...), це викличе велике занепокоєння; і таке саме глибоке занепокоєння виникло б у Німеччині, якби хтось перейнявся наміром ввести там французьку систему лаїчності, себто взаємної автономії політики та релігії роз'єднання понять громадянства та релігійної приналежності...

Розбудова Європи не може відбуватися шляхом поширення на інші країни певної національної моделі. Вона вимагає постійного пошуку тонкої

рівноваги та узгодження, пошанування до деяких фундаментальних принципів» [4, с. 95], – підсумовує дослідник.

На підставі аналізу недавніх опитувань європейців автор переосмислює роль віруючих у духовному житті континенту, поділяючи їх на «номінальних» і «практикуючих», аналізує культурні й національні різновиди тенденції *believing without belonging* (вірити, але не належати), а також *belonging without believing* (належати, але не вірити) [4, с. 15].

Таким чином, дослідження посткомуністичних трансформацій у релігійній сфері, які розпочалися практично одночасно з демонстражем комуністичних режимів в Європі, дозволили дослідникам релігії різних країн з більшою або меншою впевненістю говорити про корельованість характеру систем державних і церковно-суспільних відносин країн Центрально-Східної Європи та специфікою їхньої посткомуністичної еволюції; про присутність значної кількості паралельних процесів цієї еволюції для суспільств різної релігійної культури. Увага

дослідників передусім сконцентрована на спільних рисах та специфічності державно-церковних відносин транзитних країн, інституційних перетвореннях, політичному залученні релігійних інституцій, політико-правових і філософсько-соціологічних перспективах релігійної свободи та новітніх релігійних рухах. Мало дослідженими залишаються сутність змін у релігійній свідомості, загальне і особливе в характері релігійності посткомуністичних суспільств, соціокультурні.

Нині характер державно-церковних відносин є однією з головних ознак рівня демократичного розвитку і держави, і певного релігійного напрямку, оскільки вони напряму пов'язані із здійсненням (чи нездійсненням) принципу свободи совісті як одного з головних складових фундаментальних прав і свобод людини. Дійсний науковий інтерес до державно-церковних відносин вітчизняні дослідники проявили не так давно, що було пов'язано з необхідністю теоретичного усвідомлення змісту цього типу суспільних відносин та з практикою формування державної політики щодо церков.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоус О.М. Державно-церковні відносини як об'єкт політологічного аналізу. Автореф. дис... канд. політ. н. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2004. – 20 с.
2. Бондаренко В.Ю. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку / В.Ю. Бондаренко // Людина і світ. – 2003. – № 12. – С. 36-39.
3. Васьків А. Влада і Церква: партнерство і діалог. / А. Васьків. – С. Боруцький. Держава. Церква. Людина. Державно-церковні та міжконфесійні відносини у дзеркалі сучасності. 1992 – 2002 рр. – Львів: Афіша, 2003. – С. 497.
4. Вільям Ж.-П. Європа та релігії. Ставки ХХІ століття / Пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2006. – 331 с.
5. Єленьський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 419 с.
6. Коваль І.В. Взаємодія церкви та інститутів громадянського суспільства: політологічний аналіз. Автор. дис...канд. політ. н. – Львівський національний університет імені Франка. – Львів, 2007. – 18 с.
7. Кокс Х. Мирской град. Секуляризация и урбанизация в теологическом аспекте / Харви Кокс. – М., 1995. – 263 с.
8. Колодний А. Україна в її релігійних виявах / А. Колодний. – Львів: Сполох, 2005. – 334 с.
9. Ломака І.І. Політичний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства. Автор. дис... канд. політ. н. – Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 19 с.
10. Любчик В. Церковно-державні та міжправославні відносини в Україні // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні / В.Любчик. – К.: VIP, 2001. – С.53-62
11. Оллпорт Гордон В. Личность в психологии / Гордон Вилард Оллпорт. – М., 1999. – С. 127-147.
12. Панченко П.О. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму / Панченко П.О. – К.: Стилюс, 2003. – 307 с.
13. Рибалко В. Шляхи та механізми подальшої гармонізації державно-церковних відносин // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні / В. Рибалко. – К.: VIP, 2001. – С. 105-117.
14. Робберс Г. Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Г.Робберс. – М.: Институт Европы РАН, 2009. – 719 с.
15. Gautier M.I. The Church in Post-Transition Societies: Evidence from Eastern Europe / M.I.Gautier. – Dusseldorf, 1996
16. Gogarten F. Verhagnis und Hoffnung der Neuezeit. Stuttgart. – 1953. – P. 130.
17. Hadden J. Towards desacralizing secularization theory / J.Hadden // Social Forces. – 1987. – Vol. 65. – PP. 587-611;
18. Luukkanen A. The religious policy of the Stalinist state. A case study: The Central Standing Commission of religious questions, 1929-1938 / A.Luukkanen. – Helsinki: SNS, 1997. – P. 40-44.
19. Mitra S.K. Desecularizing the state: religion and politics in India after Independence / S.K.Mitra // Comparative Studies in Society and History. – 1991. – Vol. 33, № 4. – PP. 755-777.
20. Moysier G. Politics and religion in the modern world: an overview / G.Moysier // Politics and Religion in the Modern World. – London: Routledge, 1991. – p.
21. Parsons T. Structures and Process in Modern Societies / T.Parsons. – Chicago, IL.: University of Chicago Press, 1960. – 125p.
22. Ramet Subrina P. «Nihil obstat». Religion, politics, and Social Changes in East-Central Europe and Russia. Durham & London, 1998.
23. Religiöser Wandel in den postkommunistischen Landern Ost- und Mitteleuropas. – Würzburg, 1998.
24. Shupe A. The stubborn persistence of religion in the global arena // Religious Resurgence and Politics in the Contemporary World. – Albany, NY: State University of New York Press, 1990. – PP. 17-26.
25. Wald K. Social change and political response: the silent religious cleavage in North America // Politics and Religion in the Modern World. – London: Routledge, 1991. – PP. 239-284.
26. Wallis R., Bruce S. Secularization: the orthodox model // Religion and Modernization. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – PP. 8-30;
27. Weber M. Economy and Society. – Berkeley: University of California Press, 1978. – PP. 1159-1160.
28. Wilson B. Reflections on a many sided controversy // Religion and Modernization. Oxford: Clarendon Press, 1992. – PP. 195-210;
29. Therborn G. Another way of taking religion seriously. Comment on Francis G. Gastels // European Journal of Political Research. – 1994. – Vol. 26, № 1. – PP. 103-110.